

Τάσος Π. Καραντής*

Λάμπρος Π. Σκλαβούνος. Ένας ανένταχος και διορατικός διανοούμενος της Αριστεράς**

Στη μνήμη της συζύγου του Λάμπρου Σκλαβούνου
μεγάλης μας ηθοποιού Ελένης Ζαφειρίου(1916-2004)

Ο Λάμπρος Σκλαβούνος υπήρξε μια ιδιαίτερη, ξεχωριστή και άκρως ενδιαφέρουσα προσωπικότητα της Αριστεράς. Ήταν ο ανένταχος μαρξιστής, ένας ανεξάρτητος θεωρητικός, που τόσο μέσα από την μυθιστορηματική ζωή του όσο κι από τα λιγοστά, αλλά διορατικά γραπτά του εξέφρασε την προσωπική του αγωνία για την πορεία και την προοπτική του μαρξισμού στην Ελλάδα και παγκόσμια. Ανήκει σίγουρα στους

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Τάσος Π. Καραντής είναι συγγραφέας.

** Ευχαριστίες του συγγραφέα

Εκφράζουμε, απ' αυτήν εδώ τη θέση, θερμές ευχαριστίες:

-Στην, αείμνηστη πια, μεγάλη μας ηθοποιό και σύζυγο του Λάμπρου Σκλαβούνου, Ελένη Ζαφειρίου, για την συνέντευξη που μας παραχώρησε τον Αύγουστο του 2002. Ιδιαίτερας ευχαριστώ την κόρη της, κα Ευανθία Ζαφειρίου για όλο το ξεχωριστό ενδιαφέρον της.

-Στον μεγάλο μας ηθοποιό, θεατρικό συγγραφέα και αγωνιστή της Αριστεράς, σεβαστό κύριο Νότη Περγιάλη για την συνέντευξη που μας παραχώρησε.

-Στους ανιψιούς του Λάμπρου Σκλαβούνου κ.κ. Σωτήρη Βασιλείου, Μιχάλη Γκιόκα και Παντελή Γκιόκα, τόσο για τις συνεντεύξεις που μας παραχώρησαν όσο και για την βοήθεια και διευκόλυνση που μας πρόσφεραν. Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ στην ανιψιά

«καιρειακούς» της Αριστεράς και το έργο του, αν και αποτελεί ένα ιδιόμορφο και ξεχωριστό κεφάλαιο στην ιστορία του ελληνικού μαρξισμού, είναι εν πολλοίς άγνωστο κι αγνοημένο. Εκεί έγκειται και η δική μας προσπάθεια, να ξαναφέρουμε στο φως τη σκέψη του Σκλαβούνου, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή της ισοπέδωσης, ώστε, αφού τύχει συστηματικής προσέγγισης, να τη γνωρίσουμε και να αντλήσουμε απ' αυτήν τα θετικά της στοιχεία. Τα ελεύθερα, ανένταχτα και διορατικά πνεύματα πάντα ήταν και διαχρονικά και πολλαπλά ωφέλιμα.

Οι δυσκολίες όμως για το χτίσιμο αυτής της εργοβιογραφίας του Σκλαβούνου, ήταν μεγάλες. Οι μόνες μας πηγές, σχεδόν μισό αιώνα μετά το θάνατό του, ήταν, εκτός από τα γραπτά του, οι προφορικές μαρτυρίες από το εναπομείναν συγγενικό και φιλικό του περιβάλλον, οι ελάχιστες βιβλιογραφικές αναφορές γι' αυτόν και το έργο του και κάποια ακόμα ψήγματα που καταφέραμε να συγκεντρώσουμε από την προσωπική μας έρευνα. Γι' αυτό και κάποια αρκετά συγκεχυμένα σημεία μας ανάγκασαν να προσφύγουμε σε κάποιες υποθέσεις, δηλώνοντάς το, φυσικά, ρητά. Το όλο υλικό, δε, που προέκυψε από την έρευνά μας, παρουσιάζεται εδώ, εξυπηρετώντας τα συγκεκριμένα πλαίσια χώρου των «Τετραδίων», σε μια πρώτη αρκετά περιληπτική και συμπυκνωμένη μορφή. Τέλος, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι αυτήν την προσπάθεια δεν την κάναμε από τη σκοπιά του αναλυτή της αριστερής

του Λάμπρου Σκλαβούνου και Πολυτίμη Σκλαβούνου για τη συνέντευξη που μας παραχώρησε, αλλά κυρίως για την, από την αρχή, αληθινή αγάπη και το ενδιαφέρον που έδειξε για την προσπάθειά μας.

-Στον Σαλαμίνιο αγωνιστή της Εθνικής Αντίστασης και της Αριστεράς σεβαστό κύριο Βαγγέλη Σαλαμάνη για την συνέντευξη που μας παραχώρησε.

-Στον αγαπητό φίλο, εκδότη του περιοδικού «Ο Φαρφουλάς», κ. Διαμαντή Καράβολα για τη βοήθειά του και το ενδιαφέρον του.

-Στους εκδότες κ. Μιχάλη Μπακιρτζή (εκδόσεις ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ) και κ. Θεόδωρο Μαλικιώση (εκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ) για τις πληροφορίες τους.

-Στον κ. Αντώνη Δροσόπουλο του Κέντρου Σοσιαλιστικών Ερευνών για την εξυπηρέτηση που μας παρείχε.

-Στο νομικό κ. Χαρ. Τσέλιο για την εξυπηρέτηση που μας παρείχε.

-Στο Ίδρυμα Γληνού για τα ψηφιακά αντίγραφα των επιστολών του Λ. Σκλαβούνου που μας παραχώρησε για προσωπική χρήση στο πλαίσιο της έρευνάς μας και ιδιαίτερα στον κ. Γιώργο Μπουμπού, Γραμματέα του Δ. Σ. του Ίδρυματος, για την εξυπηρέτηση που μας παρείχε.

-Τέλος, ξεχωριστές ευχαριστίες χρωστώ στους συγγραφείς – ερευνητές και εκδότες κ.κ. Λουκά Αξελό (εκδόσεις ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ) και Θεόδωρο Μπενάκη (εκδόσεις ΚΟΓΡΙΕΡ) για τις πληροφορίες τους, τις υποδείξεις τους και την γενικότερη πολύτιμη βοήθειά τους.

Τ.Π.Κ.

διανόησης, αλλά απ' αυτήν του ερευνητή που παραθέτει, για τους πιο ειδικούς αλλά και το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, τα στοιχεία που συνέλεξε, με την αντικειμενικότητα που επιβάλλει η επιστημονική δεοντολογία, αλλά και με το όποιο περίσσιο μεράκι πηγάζει από το γεγονός ότι με το Λάμπρο Σκλαβούνο μας συνδέει η κοινή καταγωγή από το νησί της Σαλαμίνας.

Από το Αμπελάκι της Σαλαμίνας, ναυτικός - ασυρματιστής

Ο Λάμπρος Σκλαβούνος γεννήθηκε το 1899 στο Αμπελάκι της Σαλαμίνας. Εκεί έζησε τα παιδικά του χρόνια και, αφού τελείωσε το Σχολαρχείο Σαλαμίνας, έφυγε από το νησί κι εγκαταστάθηκε στον Πειραιά.¹

Υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία στο Ναυτικό, στο Ναύσταθμο της Σαλαμίνας όπου και παρέμεινε, ως μαθητής – τεχνίτης, με την προοπτική να γίνει μόνιμος υπαξιωματικός. Γρήγορα όμως τα παράτησε, αφού δεν τον σήκωνε το κλίμα του στρατού, και ταξίδεψε, ως ναυτικός, με εμπορικά πλοία.²

Σπούδασε ασυρματιστής στο εξωτερικό, κατά άλλες πληροφορίες στις ΗΠΑ³ και κατά άλλες στην Αγγλία, όπου και έμαθε τέλεια την αγγλική και γαλλική γλώσσα.⁴ Πάντως, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, τον βρίσκουμε να σταδιοδρομεί στην Αίγυπτο.

Αιγυπτιακή περίοδος

Στις αρχές της δεκαετίας του '20 ο Σκλαβούνος βρίσκεται στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Εκεί, ως αντιπρόσωπος των Άγγλων(;), δημιουργεί Σχολή Ασυρματιστών ή διδάσκει το αντικείμενο της ειδικότητάς του (οι πληροφορίες είναι συγκεχυμένες).⁵ Το σίγουρο είναι ότι το 1925 και 1926 εκδίδει, στην Αλεξάνδρεια, δύο τεχνικά βιβλία: α) *Ιστορία και πρακτικά εφαρμογιά του ασυρμάτου*, εκδ. Γράμματα, Τυπογραφείο Κασσιμάτη και Ιωνά, Αλεξάνδρεια 1925 και β) *Η ηλεκτρονική θεωρία*

1. Πληροφορίες από συνεντεύξεις των ανιψιών του Πολυτίμης Σκλαβούνου(30-11-2002), Μιχάλη Γκιόκα(13-11-2003) και Παντελή Γκιόκα (26-11-2003).

2. Συνέντευξη του ανιψιού του Παντελή Γκιόκα, 26-11-2003.

3. Βλ. Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*, τόμος Γ', εκδ. Γνώση, Αθήνα 1993, σελ. 662.

4. Βλ. ό.π., σημ. 2.

5. Βλ. ό.π., σημ. 1.

(του ηλεκτρισμού), εκδ. Γράμματα, Τυπογραφείο Κασσιμάτη και Ιωνά, Αλεξάνδρεια 1926. Και τα δύο βιβλία του τα εκδίδει από τον εκδοτικό οίκο «Γράμματα» του Στέφανου Πάργα, γεγονός που μας δείχνει από τη μια τη σχέση των δύο ανδρών κι από την άλλη τη σχέση του Σκλαβούνου με τον κύκλο του Πάργα και των «Γραμμάτων», που όμως ήταν και ο κύκλος στον οποίο είχαν εισχωρήσει καταλυτικά οι ιδέες του μαρξιστή Γεώργιου Σκληρού⁶. Στα πλαίσια λοιπόν αυτά, εκεί στην Αίγυπτο, ίσως, να συντελέστηκε μια ουσιαστική επαφή του Σκλαβούνου με τον σοσιαλισμό και τον μαρξισμό. Πάντως, το σίγουρο είναι ότι ο Σκλαβούνος είχε γνωρίσει προσωπικά άλλον ένα συνεργάτη του περιοδικού «Γράμματα» και γνώριμο του Γ. Σκληρού, τον ποιητή Κωνσταντίνο Καβάφη.⁷ Ο Σκλαβούνος μάλιστα είχε γίνει αποδέκτης δύο συλλογών του Καβάφη το έτος 1926. Στους αυτόγραφους καταλόγους διανομής του ποιητή είναι γραμμένο το όνομά του (Λ. Σκλαβούνος) ως αποδέκτη δύο συλλογών του που κυκλοφορούσαν το χρονικό διάστημα 1920-1926.⁸

Η «αιγυπτιακή περίοδος» του Σκλαβούνου αποτέλεσε μια γόνιμη και δημιουργική περίοδο της ζωής του αφού συμμετείχε ενεργά, και με συγγραφική παραγωγή, στους πνευματικούς κύκλους του Ελληνισμού της Αλεξάνδρειας. Παράλληλα, υπήρξε γι' αυτόν και μια επιτυχημένη επαγγελματικά και οικονομικά προσοδοφόρα περίοδος. Ακολουθώντας όμως τα κελεύσματα της ιδιοσυστασίας του τα παράτησε, κυριολεκτικά όλα κι έφυγε!⁹

Συνεργάτης των «Ελληνικών Γραμμάτων» του Κωστή Μπαστιά

Στα τέλη του 1927 ο Σκλαβούνος συνεργάζεται με το περιοδικό «Ελληνικά Γράμματα» του Κωστή Μπαστιά όπου δημοσιεύει, με τα αρχικά Λ.Σ.¹⁰, το κείμενο *Ποια κοινωνική και ηθική ανατροφή δίνει η*

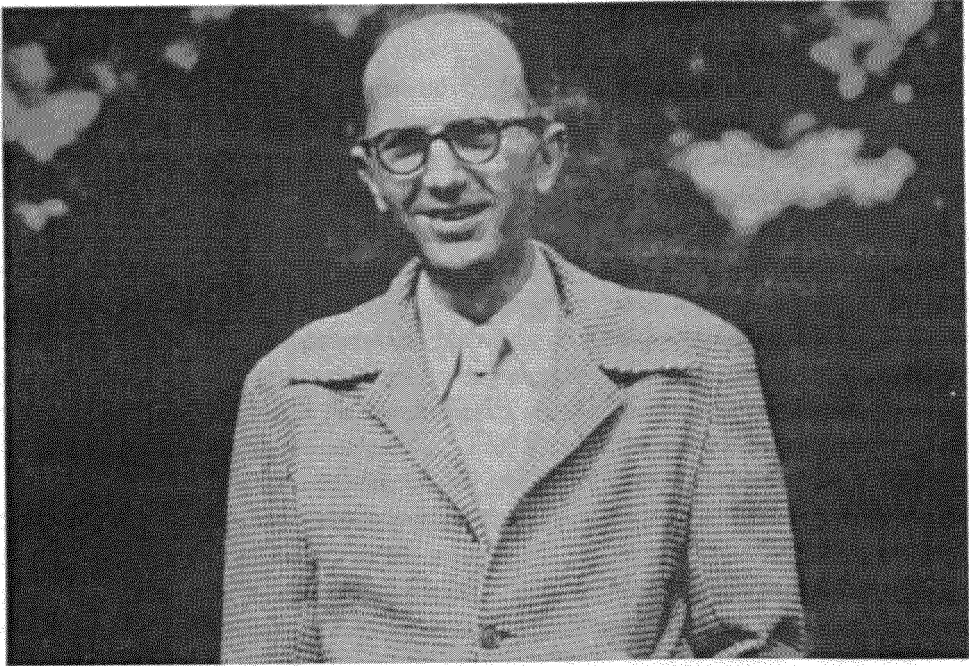
6. Βλ. Ρένα Σταυρίδη – Πατρικίου, *Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο – σοσιαλισμός, δημοτικισμός και μεταρρύθμιση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999².

7. Βλ. Γ.Π. Σαββίδης, *Οι καθαφικές εκδόσεις (1891-1932)*, περιγραφή και σχόλιο-βιβλιογραφική μελέτη, έκδοση Ταχυδρόμου, Αθήνα 1966, σελ. 196 και Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, *ό.π.*, σελ. 151-176.

8. Βλ. Γ.Π. Σαββίδης, *ό.π.*, σελ. 249 & 256.

9. Συνεντεύξεις των ανιψιών του Μιχάλη Γκιόκα (13-11-2003) και Παντελή Γκιόκα (26-11-2003).

10. Η καταχώρηση της μελέτης αυτής στο όνομα του Λάμπρου Σκλαβούνου γίνεται από τον Παναγιώτη Νούτσο (ο οποίος έτσι ερμηνεύει τα αρχικά Λ.Σ.). βλ. Π. Νούτσος, *ό.π.*, τόμος Γ', σελ. 662-663. Ο Λάμπρος Βαρελάς (Ελληνικά Γράμματα, (1927-1930).

Ανέκδοτη φωτογραφία του Λάμπρου Π. Σκλαβούνου.

μαρξική θεωρία κατά τον G. Belot (περ. «Ελληνικά Γράμματα», τεύχος 11(16-11-1927), σελ. 545-551 και τεύχος 12(1-12-1927), σελ. 600-605). Η πρώτη αυτή συγγραφική κατάσταση του Σκλαβούνου, μέσω της παρουσίασης των θέσεων του G. Belot, πάνω στη μαρξιστική θεωρία είναι από πολύ κριτική έως αρνητική. Φαίνεται ότι ο Σκλαβούνος δεν έχει κατασταλάξει ακόμα οριστικά στις αναζητήσεις του. Ουσιαστικά επισημαίνονται στη δημοσίευσή του αυτή οι αρνητικές μέθοδοι του μαρξισμού. Στο ίδιο μάλιστα κείμενο απορρίπτεται το σοβιετικό καθεστώς και, μόλις 10 χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, χαρακτηρίζεται ως «σκληρή δικτατορία».

Είναι φανερό λοιπόν ότι ο Σκλαβούνος έχει προσεγγίσει, γι' αυτό και παρουσιάζει τη θέση του G. Belot, μέχρι την περίοδο αυτή, τον μαρξισμό πολύ σκεπτικιστικά. Και γι' αυτό, ίσως, δεν είναι τυχαία η επιλογή των «Ελληνικών Γραμμάτων» για τη δημοσίευση του κειμένου του.

εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995) ο οποίος ευρετηριάζει το περιοδικό, στη σχετική αναφορά του (ό.π. σελ. 49, 52 & 251) απλώς καταγράφει τα αρχικά Λ.Σ. χωρίς να τα ταυτίζει με τον Λάμπρο Σκλαβούνο ή κάποιο άλλο πρόσωπο.

Αυτή η γενική επιφυλακτικότητά του να ερμηνεύει και το γεγονός ότι, στη συγκεκριμένη δημοσίευση, δεν αναγράφει πλήρως τ' όνομά του, αλλά υπογράφει μόνο με τα αρχικά Λ. Σ. ; Η στάση του αυτή αποτελεί, όντως, ένα ερωτηματικό, όταν μάλιστα ακριβώς τον ίδιο μήνα (Δεκέμβριος 1927) που ολοκληρώνεται η δημοσίευσή του στα «Ελληνικά Γράμματα», τον βρίσκουμε συνεργάτη της «Αναγέννησης» του Δημήτρη Γληνού, ενός περιοδικού που αποτελεί τον ιδεολογικό αντίπαλο των «Ελληνικών Γραμμάτων»!¹¹

Συνεργάτης της «Αναγέννησης» του Δημήτρη Γληνού

Η «Αναγέννηση», που εκδίδει ο Δημήτρης Γληνός, από τον Σεπτέμβριο του 1926 ως τον Αύγουστο του 1928, είναι ένα περιοδικό που κινείται μέσα σ' ένα προοδευτικό πλαίσιο στο οποίο οι αριστερές ιδέες βρίσκουν φιλόξενο έδαφος.¹² Συνεργάτης της «Αναγέννησης» του Δ. Γληνού είναι κι ο Λάμπρος Σκλαβούνος, αλλά δεν γνωρίζουμε το ιστορικό της έναρξης της γνωριμίας και φιλίας των δύο ανδρών. Σχετικά με τη συνεργασία τους όμως, αντλούμε κάποιες πληροφορίες από δύο επιστολές του Λ. Σκλαβούνου που αναφέρονται σ' αυτήν.¹³ Απ' αυτές τις επιστολές προκύπτει ότι ο Σκλαβούνος αυτή την περίοδο μένει μόνιμα στο Λονδίνο ενώ ταξιδεύει πότε στο Montpellier στη Γαλλία και πότε στην Αθήνα¹⁴. Η συνεργασία του με την «Αναγέννηση» πρέπει να ξεκίνησε κατόπιν πρότασης του ίδιου του Γληνού¹⁵. Η σχέση τους πάντως και η φιλία τους θα κρατήσει μέχρι το θάνατο του Γληνού. Ο Σκλαβούνος συνεργάζεται με την «Αναγέννηση» από τη δεύτερη χρονιά της έκδοσής της και συγκεκριμένα από το 4^ο τεύχος (Δεκέμβρης 1927) ως το 9^ο – 10^ο τεύχος (Μάης – Ιούνης 1928). Ο ρόλος του, ως συνεργάτη, είναι αυτός του βιβλιοκριτικού και μεταφραστή. Παρουσιάζει, στη στήλη «βιβλιοκρισίες», δύο έργα του Άγγλου φιλοσόφου Bertrand Russell, τα : *Icarus or the future of Science* (Ίκαρος ή το μέλλον

11. Βλ. Χριστίνα Ντουσιά, *Λογοτεχνία και πολιτική – τα περιοδικά της Αριστεράς στον μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999², σελ. 135. Έχει επισημανθεί μάλιστα «ότι συχνά τα «Ελληνικά Γράμματα» δίνουν την εντύπωση ότι κυκλοφόρησαν για να αντιπαρατεθούν στην «Αναγέννηση»». (βλ. Α. Βαρελάς, *ό.π.*, σελ. 16).

12. Βλ. Χ. Ντουσιά, *ό.π.*, σελ. 84.

13. Βλ. Π. Νούτσος, *ό.π.*, τόμος Γ', σελ. 662. Οι επιστολές αυτές διασώζονται στο «Αρχείο Γληνού» του Ιδρύματος Γληνού με ταξινομικό αριθμό Λς/252/ια και ΠΔ/518/ε/52.

14. Βλ. επιστολή του με ταξινομικό αριθμό ΠΔ/518/ε/52.

15. Βλ. επιστολή του με ταξινομικό αριθμό Λς/252/ια.

της επιστήμης), «Αναγέννηση», χρονιά Β', φυλλάδιο 4°, Δεκέμβρης 1927, σελ.181-183 και *What I believe* (Τι πιστεύω), «Αναγέννηση», χρονιά Β', φυλλάδιο 6°, Φλεβάρης 1928, σελ. 282-285 και φυλλάδιο 7°, Μάρτης 1928, σελ. 331-333 και μεταφράζει, στη στήλη «σημειώματα», τη μελέτη του ίδιου *Είναι η επιστήμη απροκατάληπτη; «Αναγέννηση», χρονιά Β' φυλλάδιο 9° & 10°, Μάης-Ιούνης 1928, σελ. 432-437.*

«Ζηλωτής της φιλοσοφίας»

Από την αλληλογραφία που είχε ο Νίκος Καζαντζάκης με τον Παντελή Πρεβελάκη (*Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*) πληροφορούμαστε ότι ο Σκλαβούνος γνώριζε τον Καζαντζάκη κι ακόμη καλύτερα τον Πρεβελάκη. Συγκεκριμένα, σε επιστολή που ο Καζαντζάκης στέλνει στον Πρεβελάκη (15 Μάη 1929) από το Gottessgab της τότε Τσεχοσλοβακίας γράφει τα εξής : «Σας παρακαλώ γράψετε μου τη διεύθυνση του [Λάμπρου] Σκλαβούνου. Θέλω να του στείλω μερικά άρθρα μου για τη Ρουσία, ίσως τα πλασάρει». Ο δε Πρεβελάκης, στην έκδοση των επιστολών του Καζαντζάκη, σημειώνει για τον Σκλαβούνο: «Ραδιοτηλεγραφετής και ζηλωτής της φιλοσοφίας».¹⁶

Για το πώς γνωρίστηκε ο Σκλαβούνος με τους Καζαντζάκη και Πρεβελάκη μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Έτσι, γνωρίζουμε ότι ο Καζαντζάκης στα τέλη του 1926 επισκέπτεται την Αίγυπτο και την Αλεξάνδρεια όπου θα σχετιστεί με τους κύκλους των περιοδικών «Γράμματα», «Σεράπιον» και «Ερμής».¹⁷ Επίσης, στις αρχές του 1928 τον βρίσκουμε, κι αυτόν, συνεργάτη της «Αναγέννησης».¹⁸ Παρατηρούμε δηλαδή ότι το διάστημα από τα τέλη του '26 ως τα μέσα του '28 ο Καζαντζάκης, αρχικά μέσω των φιλολογικών κύκλων της Αλεξάνδρειας και κατόπιν μέσω της «Αναγέννησης» του Γληνού, ακολουθεί παράλληλη διαδρομή μ' αυτήν του Σκλαβούνου. Ίσως λοιπόν κάπου εκεί να βρίσκεται και η αρχή της γνωριμίας του Σκλαβούνου με τον μεγάλο Έλληνα συγγραφέα. Η δε γνωριμία Σκλαβούνου – Πρεβελάκη πιθανόν να οφείλεται τόσο στο μαρξιστικό παρελθόν του δεύτερου (ο Πρεβελάκης υπήρξε μαρξιστής στην πρώτη του νεότητα και συνεργά-

16. Βλ. *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*, εκδ. Ελένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1984⁽²⁾, σελ.: 132.

17. Βλ. *Τετρακόσια*, ό.π., σελ. 19-20 & 29 και Χ. Ντουσιά, ό.π., σελ. 117 & 268.

18. Βλ. *Τετρακόσια*, ό.π., σελ. 20-21 & 65-66 και Χ. Ντουσιά, ό.π., σελ. 48.

της της «Νέας Επιθεώρησης»(1928-1929) ως «συνοδοιπόρος»), όσο και στο ότι υπήρξε συνεργάτης της «Αναγέννησης» την ίδια περίοδο με τον Σκλαβούνο (Δεκέμβριος 1927).¹⁹

Δεν ξέρουμε αν τελικά ο Καζαντζάκης έγραψε στο Σκλαβούνο, γιατί ο ίδιος στην επόμενη επιστολή του, πάλι από το Gottesgab (28 Μάρτ, 1929), γράφει : «Για τ' άρθρα δε γράφω κανενούς στην Ελλάδα. Δεν έχω, καθώς καταλαβαίνω, καμιάν ελπίδα να γίνουν δεχτά»,²⁰ αλλά αυτό το γεγονός μας οδηγεί στην υπόθεση πως ο Σκλαβούνος είχε τη δυνατότητα να πλασάρει τα άρθρα του Καζαντζάκη, προφανώς σε περιοδικά του εξωτερικού, μάλλον, λόγω της ναυτικής του ιδιότητας και των πιθανών σχέσεών του, εξαιτίας των ανησυχιών του, με τους εκεί φιλολογικούς κύκλους.

Προλετάριος της θάλασσας

Μετά από την Αλεξάνδρεια ο Σκλαβούνος άρχισε να ταξιδεύει.²¹ Παρά τις συνεργασίες του με τα περιοδικά «Ελληνικά Γράμματα» και «Αναγέννηση» και τις επαφές του με τους αντίστοιχους προοδευτικούς κύκλους, φαίνεται πως η κύρια ιδιότητά του ήταν αυτή του ναυτικού. Όλη τη δεκαετία του '30 ταξιδεύει και στα θαλασσινά του ταξίδια «πολλών ανθρώπων ίδεν άσπεα και νόον έγνω». ²² Οι πληροφορίες μας γι' αυτήν την περίοδο είναι ελάχιστες και σκόρπιες. Γνωρίζουμε απλώς πως ταξίδεψε σε Αγγλία, Ολλανδία, Γαλλία και ΗΠΑ και έμεινε κατά καιρούς σε λιμάνια τους, με πιο συγκεκριμένα τη Μασσαλία στη Γαλλία και τη Νέα Υόρκη στις ΗΠΑ. Εκεί ήρθε σε επαφή με συνδικαλιστικές και εργατικές οργανώσεις, επικοινωνήσε με τις αριστερές τους ιδέες και έλαβε μέρος σε συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις.²³ Η συμμετοχή του αυτή στους αγώνες φαίνεται λοιπόν πως λειτούργησε καταλυτικά επάνω του διαμορφώνοντας οριστικά την αριστερή του ταυτότητα και καθιστώντας τον, στα πλαίσια του ναυτικού του επαγγέλματος, έναν προλετάριο της θάλασσας.

19. Βλ. Χ. Ντουριά, ό.π., σελ. 112-113 & 267 και *Τετρακόσια*, ό.π., σελ. 75.

20. Βλ. *Τετρακόσια*, ό.π., σελ. 133.

21. Συνέντευξη του ανιψιού του Μιχάλη Γκιόκα, 13-11-2003.

22. Βλ. Π. Νούτσος, ό.π., τόμος Γ', σελ. 662.

23. Συνέντευξη του ανιψιού του Παντελή Γκιόκα, 26-11-2003.

Η γνωριμία του κι ο γάμος του με την ηθοποιό Ελένη Ζαφειρίου

Στις αρχές του ελληνοϊταλικού πολέμου ο Σκλαβούνος βρίσκεται στην Αθήνα, μαζί με την Ολλανδέζα σύζυγό του. Εκεί θα γνωρίσει τη γυναίκα και μεγάλη αγάπη της ζωής του, την ηθοποιό Ελένη Ζαφειρίου. Την ίδια αυτή περίοδο (τέλος του ελληνοϊταλικού πολέμου) η Ελένη Ζαφειρίου είναι σε διάσταση με τον σύζυγό της, αλλά και ο Σκλαβούνος χωρίζει κι αυτός, με την πρώτη του σύζυγο. Σ' αυτήν την ίδια λοιπόν κατάσταση τους βρίσκει και τους δύο η γερμανική Κατοχή. Τότε συναντιόνται ξανά και αυτή τους η συνάντηση τους ενώνει για πάντα. Θα ζήσουν μαζί καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής και θα παντρευτούν αμέσως μετά την απελευθέρωση. Τους πάντρεψε ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος.²⁴

Στην Αντίσταση

Δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία ώστε να εξακριβώσουμε αν ο Λάμπρος Σκλαβούνος ήταν οργανωμένος και ενταγμένος σε αντιστασιακή οργάνωση.²⁵ Έχουμε όμως στοιχεία που μας αποδεικνύουν τη θετική του στάση και υποστήριξη έναντι της Αντίστασης. Πράγματι, γνωρίζουμε ότι ο Σκλαβούνος διατηρούσε πολύ στενές σχέσεις με τον στρατηγό Ευριπίδη Μπακιρτζή (1895 – 1947)²⁶ και ότι συμμετείχε ενεργά στην πραγμάτωση της διαφυγής του, τον Αύγουστο του 1942, από την Ελλάδα στο Τσεσμέ της Μικράς Ασίας.

Η διαφυγή του Ευριπίδη Μπακιρτζή πραγματοποιήθηκε την 1^η Αυγούστου 1942 από τη Σαλαμίνα με τη συμμετοχή του Λάμπρου Σκλαβούνου και Σαλαμίνιων αντιστασιακών του ΕΑΜ Σαλαμίνας²⁷ Ύστερα απ' αυτή την «σαλαμινιακή εμπλοκή» στην διαφυγή του Μπακιρτζή όσο και τη συμμετοχή του Λάμπρου Σκλαβούνου σ' αυτήν, τα ίχνη του Σκλαβούνου χάνονται.

24. Συνέντευξη της συζύγου του, αείμνηστης Ελένης Ζαφειρίου, 31-8-2002.

25. Οι προφορικές μαρτυρίες που διαθέτουμε είναι αντικρουόμενες. Έτσι, κατά τον ανιψιό του (γιο της αδερφής του) Μιχάλη Γκιόκα (συνέντευξή του, 13-11-2003) ο Σκλαβούνος δεν είχε ενεργό συμμετοχή στην Εθνική Αντίσταση, ενώ κατά τον γνωστό ηθοποιό και θεατρικό συγγραφέα Νότη Περγιάλη (συνέντευξή του, 27-9-2003), ο οποίος ήταν μαχητής του ΕΛΑΣ και μετέπειτα του Δημοκρατικού Στρατού Πελοποννήσου, και τον συνέδεε (μετεμφυλιακά) φιλική σχέση με τον Σκλαβούνο, ήταν στο ΕΑΜ.

26. Συνέντευξη του ανιψιού του Παντελή Γκιόκα, 26-11-2003.

27. Συνέντευξη του Σαλαμίνιου αγωνιστή (ΕΑΜίτη και ΕΛΑΣίτη) Βαγγέλη Σαλαμάνη, 23-4-2004 και Νίκος Ι. Πάλλας, Η Σαλαμίνα στην Αντίσταση, εφημ. «Η νέα Σαλαμίνα», αριθ. φύλ. 26, Νοέμβριος 1991, σελ. 12.

Τον ξαναβρίσκουμε κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών στην Αθήνα πια.²⁸ Μέσα στη δίνη των συγκρούσεων του Δεκέμβρη του '44 φαίνεται πως ο Σκλαβούνος και η γυναίκα του, ηθοποιός Ελένη Ζαφειρίου, έπεσαν θύματα διώξεων τόσο από ακροδεξιές συμμορίες όσο κι από σκληροπυρηνικές ομάδες του ΚΚΕ(;) ²⁹. Μας είχε αναφέρει, μεταξύ άλλων, η αείμνηστη ηθοποιός, για την περίοδο των Δεκεμβριανών : «Αλλά και οι ίδιοι οι κομμουνιστές τον κυνηγούσαν επειδή δεν ήταν μέλος του Κόμματος. Μια φορά μια φίλη μου τον φυγάδευσε για να μην τον χτυπήσουνε.»³⁰ Είναι γνωστή η δράση της Οργάνωσης Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών (ΟΠΛΑ), στα Δεκεμβριανά, εναντίον τροτσκιστών, αρχαιομαρξιστών, στελεχών του ΚΚΕ που διαφωνούσαν με την ηγεσία και γενικότερα ανένταχτων αριστερών, όπως ο Σκλαβούνος.³¹ Να υποθέσουμε λοιπόν ότι πίσω από την προαναφερόμενη επίθεση εναντίον του κρύβεται η ΟΠΛΑ ;

Κλείνοντας την ενότητα «Αντίσταση» οφείλουμε να επισημάνουμε την ιδιαίτερα στενή σχέση του Σκλαβούνου με τον Δημήτρη Γληνό, η οποία χρονολογείται, τουλάχιστον, από το 1927 και με γνώμονα το ότι ο Γληνός είναι ο συγγραφέας του *μανιφέστου του ΕΑΜ(1942)*, να πιθανολογήσουμε έναν φιλοΕΑΜικό προσανατολισμό στη γενικότερη στάση του Σκλαβούνου απέναντι στην Εθνική Αντίσταση.

«Το πρόβλημα της επαναστατικής κρίσης»

Το 1945 ο Λάμπρος Σκλαβούνος κάνει την ουσιαστική του εμφάνιση ως συγγραφέας, διανοούμενος και θεωρητικός της Αριστεράς, ως ανένταχτος μαρξιστής. Μετά, λοιπόν, τη Συμφωνία της Βάρκιζας στην Ελλάδα και τη Συμφωνία της Γιάλτας, εκδίδει, στην Αθήνα, τον Ιού-

28. Βλ. ό.π., σημείωση 26.

29. Βλ. ό.π., σημ. 24.

30. Βλ. ό.π., σημ. 24.

31. Βλ. Δημήτρης Κατσορίδας – Δημήτρης Λιβιεράτος – Κώστας Παλούκης, *Ο ελληνικός τροτσκισμός- ένα χρονικό (1923-1946)*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2003, σελ. 40 & 79, Μάριος Εμμανουηλίδης, *Αιρετικές διαδρομές – ο ελληνικός τροτσκισμός και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2001, σελ. 126, Γαβρίλης Λαμπάτος, *Δεκέμβρης και αριστερή διαφωνία, στον τόμο «ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ ΤΟΥ '44»*(επιμέλεια Γρηγόρης Φαράκος), εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2000², σελ. 126-160, Θόδωρος Κουτσομπός, *Ελλάδα 1941-1945 – Πόλεμος των χωρικών και κοινωνική επανάσταση*, εκδ. Λέων, Αθήνα 2003, σελ. 149-185, ιδιαίτερα σελ. 172 και Α. Στίνας, *ΕΑΜ – ΕΛΑΣ – ΟΠΛΑ*, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1997², σελ. 89, 114, 131 & 141.

λιο του 1945 το βιβλίο του : *Το πρόβλημα της επαναστατικής κρίσης στη θεωρία και στην τωρινή διεθνή πραγματικότητα*. Σ' αυτό το έργο που είναι και το βασικό του, μας παρουσιάζει, αναλυτικά και κατασταλαγμένα, τη δική του σοσιαλιστική θεωρία πάνω στο πρόβλημα της επαναστατικής κρίσης. Ο ίδιος δε, στο έργο του αυτό, δηλώνει ξεκάθαρα μαρξιστής (γράφει : «σα μαρξιστές που είμαστε», ό.π., σελ. 105).

Στο βιβλίο του αυτό ο Σκλαβούνος πραγματεύεται το πρόβλημα της επαναστατικής κρίσης και προσπαθεί να διατυπώσει μια, δική του, καινούργια θεωρία σοσιαλιστικής επανάστασης, ευχόμενος τη συμφιλίωση των δύο επαναστατικών παρατάξεων (επαναστατική συμφιλίωση). Στο εγχείρημά του αυτό δε, αφού προσπερνάει τον ενδεχόμενο «γλεουασμό» του από τους «Αρχιερείς της επαναστατικής πρωτοπορίας», διαπιστώνει ότι η Σοβιετική Ρωσία έχει ταυτίσει τα συμφέροντα της επαναστατικής υπόθεσης του κόσμου με τα συμφέροντα του σταλινικού καθεστώτος. Δεν διστάζει μάλιστα να αναφέρει ότι «το εθνικοσοσιαλιστικό μικρόβιο έχει περουνιάσει το σοβιετικό οργανισμό»!³² Από την άλλη όμως, δεχόμενος «πως ο σταλινισμός κλείνει έναν πολύ πλούσιο εμπειρισμό», εξετάζει τη δυνατότητα διαμόρφωσής του σε μια πραγματική θεωρία σοσιαλιστικής επανάστασης με παγκόσμια αξία, την οποία συστηματοποιεί σε μια δική του «Θεωρία του Κέντρου», που όμως αποτυγχάνει κι έτσι την απορρίπτει!³³

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου του ξεκινά μ' ένα ερώτημα : «Μήπως το δίκιο βρίσκεται με το μέρος του Τρότσκυ;».³⁴ Ο Σκλαβούνος εκφράζει τις αμφιβολίες του για την ορθότητα της τροτσκιστικής θεωρίας, «ο Τρότσκυ έχει επαναστατικό оптимισμό» αναφέρει χαρακτηριστικά και καταλήγει στην μη παραδοχή των θέσεων της «επαναστατικής αντιπολίτευσης» όπως ονομάζει την αριστερή αντιπολίτευση. Ίσως η στάση του έναντι του Τρότσκι φαίνεται καθαρότερα στη διατύπωσή του, ότι «τιμούμε το Δάσκαλο βλέποντας το έργο του κριτικά», την οποία ολοκληρώνει παρακάτω αναφέροντας πως δεν μπορεί να καταδικάσει οριστικά και ολοκληρωτικά το Έργο του.³⁵

Στο τρίτο μέρος, ξεκινά και αναπτύσσει τη δική του θεωρία σοσιαλιστικής επανάστασης, όπου σύμφωνα με τον κεντρικό πυρήνα της «το γκρέμισμα του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού και το πέρασμα απ' τη σοσιαλιστική στην κομμουνιστική κοινωνία...θα πραγματοποιηθεί...στη βάση

32. Βλ. Α. Σκλαβούνου, *Το πρόβλημα της επαναστατικής κρίσης*, σελ. 9-14

33. Βλ. ό.π., σελ. 15-17.

34. Βλ. ό.π., σελ. 41.

35. Βλ. ό.π., σελ. 64-65.

ενός μικρού αριθμού από ανεξάρτητα κλειστά συστήματα σοσιαλιστικής ένωσης χωρών».³⁶ Και καταλήγει στην προσδοκία, όσον αφορά τις χώρες της Ευρώπης, ότι μπορούν να ενωθούν σ' ένα καθαυτό δικό τους σύστημα (ΕΣΣΔ Ευρώπης). Αυτή, για τον Σκλαβόβου, είναι και η μοναδική λύση, να γίνει δηλαδή η Ευρώπη, ένα σοσιαλιστικό οικονομικοκοινωνικό σύνολο υπό την ηγεσία μιας ενωμένης επαναστατικής πρωτοπορίας ή, όπως το τιτλοφορεί ο ίδιος, μέσα από μια ευρωπαϊκή επανάσταση να πραγματοποιηθεί μια «Σοσιαλιστική Ένωση της Ευρώπης».³⁷

Αν θα θέλαμε, τέλος, να εντάξουμε την περίπτωση Σκλαβόβου σ' ένα γενικότερο πλαίσιο της εποχής, θα μπορούσαμε να σταθούμε στην επισήμανση του Π. Νούτσου, σύμφωνα με την οποία : «Η συνολική ρευστότητα του τοπίου, τόσο κατά τον μεσοπόλεμο, όσο και κατά την μετακατοχική περίοδο, και η συμφυής απόπειρα ηγεμόνευσής του από τους κομμουνιστές και τους σοσιαλιστές προκάλεσε τη δημιουργία ενός αυξομειούμενου δακτυλίου «προσκειμένων» που συχνά αυτοαναγνωρίζεται ως «ανεξάρτητοι», κατά την ορολογία της εποχής».³⁸

Το πολιτικό δοκίμιο του Σκλαβόβου η κριτική της εποχής το υποδέχτηκε αρνητικά και θετικά. Δέχτηκε την αποδοκιμασία της «Κομμουνιστικής Επιθεώρησης» και την επιδοκιμασία της «Σοσιαλιστικής Επιθεώρησης».

Στην «Κομμουνιστική Επιθεώρηση»³⁹ ο Γ. Ζιούτος απορρίπτει το έργο του Σκλαβόβου, χαρακτηρίζοντάς τον «τροτσκιστή συγγραφέα».

Στην «Σοσιαλιστική Επιθεώρηση»,⁴⁰ αντίθετα, ο Α. Γρηγορογιάννης αναπτύσσει μια νηφαλιότερη και ουσιαστικότερη κριτική. Κατ' αυτόν, ο Σκλαβόβου είναι λενινιστής και η θεωρία του λενινιστική. Αναφέρει για τη θεωρία του Σκλαβόβου ο Γρηγορογιάννης : «Νέα θεωρία πέρα απ' τη θεωρητική και πολιτική αντίθεση Στάλιν – Τρότσκι, είναι μεγάλος λόγος... Και όμως οι θεωρητικές – αλλά και οι πολιτικές – ανάγκες της εποχής μας ακριβώς μια τέτοια θεωρία γυρεύουν. Σε τούτο δε, βρίσκεται η αξία της προσπάθειας του Σ., ότι κατενόησε την ανάγκη αυτή... Ασφαλώς το τεράστιο έργο που έταξε στον εαυτό του ο Σ. δεν είναι κάτι που μπορεί να το φέρει κανένας εύκολα σε πέρας... Παρ' όλα

36. Βλ. ό.π., σελ. 68-69.

37. Βλ. ό.π., σελ. 70-106.

38. Βλ. Π. Νούτσος, ό.π., τόμος Γ', σελ. 231, επίσης και σελ. 223-224 & 662-665.

39. Βλ. «Κομμουνιστική Επιθεώρηση», αριθ. φύλ. 41, Σεπτέμβρης 1945, σελ. 45.

40. Βλ. «Σοσιαλιστική Επιθεώρηση», νέα περίοδος, χρόνος Α', φύλλο 3, Σεπτέμβριος 1945, σελ. 143-144.

αυτά όμως η μελέτη του Σ. έχει στο ενεργητικό της τούτο το πράγμα: ότι στο πέλαγος της κοινοτυπίας και του δογματισμού του σύγχρονου ελληνικού «μαρξισμού», ακούστηκε η πνευματική αγωνία ενός ανθρώπου που ίσως κατά έναν πολύ ατελή τρόπο, αλλά και αναμφισβήτητα ειλικρινά εξέφρασε την αγωνία μιας εποχής ολόκληρης».

Στον Εμφύλιο Πόλεμο

Την περίοδο του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949) δεν έχουμε ιδιαίτερα στοιχεία και πληροφορίες για τον Σκλαβούνο. Μάλλον, ακολουθώντας το επάγγελμα του ασυρματιστή, τότε βρίσκεται στην Αθήνα και τότε ταξιδεύει. Υπάρχει όμως μια προφορική προσωπική μαρτυρία που μας αναφέρει ότι ο Σκλαβούνος είχε, κατά έναν ξεχωριστό τρόπο, ενεργό συμμετοχή στον Εμφύλιο. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια θολή πληροφορία αλλά εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και λόγω του ότι μας δόθηκε από σοβαρή πηγή δεν μας επιτρέπεται να την προσπεράσουμε ασχολίαστη. Συγκεκριμένα, η μαρτυρία αναφέρει: «Ξεκίνησε (ο Σκλαβούνος) από την Αμερική και κατάφερε να κουβαλήσει καράβι για να το δώσει στους μαχητές του Εμφυλίου, ώστε να μπορούν να αμυνθούν οι δικοί μας κατά κάποιο τρόπο και στη θάλασσα. Αγόρασε, μαζί με μια ομάδα, ένα εξοπλισμένο πλοιάριο και το έφερε απ' την Αμερική προς την Ελλάδα. Κάπου όμως στο δρόμο προδόθηκε αυτή η προσπάθεια κι έτσι αναγκάστηκαν να το βυθίσουν για να γλιτώσουν».⁴¹

Η αλήθεια είναι, διερευνώντας την παραπάνω μαρτυρία, ότι ο Δημοκρατικός Στρατός είχε ελάχιστες ναυτικές δυνατότητες, πολύ μικρότερες από τις αντίστοιχες του ΕΛΑΣ στη διάρκεια της Κατοχής(ΕΛΑΝ). Λόγω της σχεδόν απόλυτης κυβερνητικής υπεροπλίας στη θάλασσα ήταν λίγες οι δυνατότητες για υπερπόντιες πρωτοβουλίες της Αριστεράς και του Δημοκρατικού Στρατού.⁴²

Να εντάσσεται λοιπόν η απόπειρα Σκλαβούνου σ' ένα πλαίσιο ελάχιστων τέτοιων προσπαθειών; Να αποτελεί δηλαδή μian «άγνωστη» και ατυχή προσπάθεια; Αν αυτό όμως είναι ένα, αναπάντητο φυσικά, ερώτημα, υπάρχει και άλλο, ίσως και πιο ουσιώδες κι ενδιαφέρον. Πώς και

41. Συνέντευξη του γνωστού ηθοποιού και θεατρικού συγγραφέα Νότη Περγιάλη, 27-9-2003. Ο Νότης Περγιάλης ήταν μαχητής του ΕΛΑΣ και μετέπειτα του ΔΣΕ Πελοποννήσου. Με τον Σκλαβούνο γνωρίστηκε μετεμφυλιακά.

42. Βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949)*, τόμος 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001³³, σελ. 423.

για ποιο λόγο ο Σκλαβούνος ο οποίος είχε πέσει θύμα διωγμού, όπως είδαμε παραπάνω, τόσο την περίοδο των Δεκεμβριανών (1944), όσο και κατά την έκδοση του βιβλίου του (1945), επισύροντας τις βρισιές της «Κομμουνιστικής Επιθεώρησης», αποφάσισε να έχει μια τέτοιου είδους ενεργό και ριψοκίνδυνη συμμετοχή στον Εμφύλιο; Γιατί, ουσιαστικά, στήριξε και βοήθησε το ΚΚΕ; Σκοπός μας δεν είναι να δώσουμε, εμείς, απάντηση, αλλά να προσπαθήσουμε να φωτίσουμε, απλά, το τοπίο. Ας δούμε, κατ' αρχήν, πώς μας παρουσιάζεται στην ίδια μαρτυρία η «σχέση» του Σκλαβούνου με το ΚΚΕ: «Ήταν ανένταχτος αριστερός. Κάποιοι δικοί μας εγωιστές, μονοκόμματοι και χωρίς φαντασία τον είχαν στενοχωρήσει. Αυτά δυστυχώς στο Κόμμα μας υπήρχαν τότε. Υπήρχε ο εγωισμός των στελεχών. Αυτός(ο Σκλαβούνος) απλώς έλεγε «εγώ δε συμφωνώ μαζί τους σε ορισμένα θέματα». Είχε πάντα αντιρρήσεις για κάποιες στρεβλές γραμμές που κατά καιρούς παρουσιαζόντουσαν. Όμως δεν το πολεμούσε το ΚΚΕ, είχε αυτήν την εντιμότητα».⁴³ Όσον αφορά δε την συγκεκριμένη ευρύτερη περίοδο, γνωρίζουμε ότι, παρ' ότι τα επώνυμα τεταρτοδιεθνιστικά μέλη κρύβονταν για να αποφύγουν την ΟΠΛΑ, πολλοί τεταρτοδιεθνιστές, απλά μέλη, συμμετείχαν στα γεγονότα του Δεκέμβρη.⁴⁴ Παράλληλα, ο Π. Νούτσος αναφέρει ότι «πριν οριστικοποιηθεί ο εμφύλιος πόλεμος το ΚΚΕ θα ριψοκινδυνεύσει να συζητήσει δημόσια με τις «παραφυάδες του ελληνικού τροτσκισμού», τόσο για το παρελθόν όσο και το παρόν και το μέλλον του κομμουνιστικού κινήματος της χώρας».⁴⁵ Τέλος, ο Γ. Μαργαρίτης αναφερόμενος στις νομιμοποιητικές ρίζες του Ελληνικού Εμφυλίου, επισημαίνει σημειώνοντας για τους τότε ηγέτες της Αριστεράς ότι «από τη σκοπιά που έβλεπαν τα πράγματα, θεωρούσαν τους εαυτούς τους μέρος ενός ευρωπαϊκού και παγκόσμιου συνασπισμού. Θεωρούσαν δε απόλυτα λογικό, στο πλαίσιο αυτής της θέσης, τη στήριξη και την ενίσχυση του συνασπισμού αυτού, του οποίου θεωρούσαν πως είναι πολεμική προφυλακή».⁴⁶

Με γνώμονα, ως παράδειγμα, τα ανωτέρω, μπορούμε να θέσουμε το ακόλουθο ερώτημα. Να λειτουργήσει η σκέψη του ανένταχτου Σκλαβούνου και κατά συνέπεια και η απόφαση «συμμετοχής» του σ' αυτά τα πλαίσια;

43. Βλ. ό.π., σσμ. 41.

44. Βλ. Μ. Εμμανουηλίδης, ό.π., σελ. 126.

45. Βλ. Π. Νούτσος, ό.π., τόμος Γ', σελ. 40 και Α. Στίνας, ό.π., σελ. 92-93.

46. Βλ. Γ. Μαργαρίτης, ό.π., τόμος 1, σελ. 47.

Διωκόμενος

Όλη την μετεμφυλιακή περίοδο, ως τα μέσα της δεκαετίας του '50, όπου και σταμάτησε να ταξιδεύει, λίγα χρόνια πριν πεθάνει, η ζωή του Λάμπρου Σκλαβούνου κύλησε με δυσκολίες, στερήσεις, περιπέτειες και διώξεις.⁴⁷

Από συνεντεύξεις του συγγενικού του κύκλου πληροφορούμαστε ότι τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Γαλλία είτε τον παρακολουθούσαν είτε τον καταδίωκαν οι αστυνομικές Αρχές. Ακόμα και τα διαστήματα που ήταν ξέμπαρακος στην Ελλάδα, ήταν υποχρεωμένος να πηγαίνει στο αστυνομικό τμήμα της περιοχής του και να δηλώνει παρών.⁴⁸

Στη Νέα Υόρκη είχε μείνει για αρκετό χρονικό διάστημα, αλλά είχε συνεχώς προβλήματα αφού τον κυνηγούσαν οι αμερικανικές Αρχές ως αριστερό ναυτικό. Γνωρίζοντας όμως το πώς λειτουργεί ο μηχανισμός, προσπαθούσε μέσω γνωριμιών του να καθυστερήσει την προώθηση του ονόματός του στις σχετικές λίστες με τα στιγματισμένα ονόματα.⁴⁹ Προφανώς, όλες αυτές οι περιπέτειες του Σκλαβούνου εντάσσονται στα πλαίσια των αστυνομικού χαρακτήρα μέτρων που παίρνονταν, την παραγμένη δεκαετία '40-'50, σε συνεργασία των ελληνικών λιμενικών και προξενικών Αρχών με τις αρμόδιες ξένες, για να ελέγξουν και να χτυπήσουν το ναυτεργατικό κίνημα.

Ανάλογες περιπέτειες είχε ο Σκλαβούνος και στη Μασσαλία της Γαλλίας. Μια φορά μάλιστα συνελήφθηκε μαζί με τη γυναίκα του, ηθοποιό Ελένη Ζαφειρίου, από πράκτορες της γαλλικής αστυνομίας.⁵⁰ Από μαρτυρία της Ε. Ζαφειρίου μαθαίνουμε ότι ο Σκλαβούνος είχε στενές φιλικές σχέσεις με τον συνάδελφό του ασυρματιστή, ποιητή Νίκο Καββαδία. Μάλιστα, λίγες μέρες μετά το συγκεκριμένο περιστατικό, όπου ο Σκλαβούνος με τη γυναίκα του συνελήφθησαν από τη γαλλική ασφάλεια, συναντήθηκαν εκεί στη Μασσαλία με το Νίκο Καββαδία.⁵¹ Ίσως μια παράμετρος της σχέσης Σκλαβούνου- Καββαδία να είναι και η αριστερή ιδεολογία του δεύτερου.⁵²

47. Συνέντευξη της συζύγου του, αείμνηστης Ελένης Ζαφειρίου, 31-8-2002.

48. Συνεντεύξεις των ανιψιών του Μιχάλη Γκιόκα (13-11-2003) και Παντελή Γκιόκα (26-11-2003).

49. Βλ. ό.π., σημ. 48.

50. Βλ. ό.π., σημ. 47.

51. Βλ. ό.π., σημ. 47.

52. Βλ. Φίλιππος Φιλίππου, *Ο πολιτικός Νίκος Καββαδίας*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1996, σελ. 35 & 62.

Το συγγραφικό «κύκνειο άσμα» του

Από την έκδοση, το 1945, του βιβλίου του Σκλαβούνου περνούν σχεδόν δέκα χρόνια εκδοτικής σιωπής. Πράγματι, η επόμενη δημοσίευση θέσεών του με τον τίτλο «*Η αντικειμενικότητα ενός έργου τέχνης*» («*Επιθεώρηση Τέχνης*», τόμος Δ', τεύχος 22, Οκτώβριος 1956, σελ.324-327) θα πραγματοποιηθεί το 1956 ως παρέμβασή του στη συζήτηση που άνοιγε στο περιοδικό για το νόημα της καλλιτεχνικής δημιουργίας.⁵³

Τον Αύγουστο του 1956 ο δοκιμογράφος και κριτικός της λογοτεχνίας Μανόλης Λαμπρίδης (φιλολογικό ψευδώνυμο του Μανόλη Λεοντάρη) δημοσιεύει στην «*Επιθεώρηση Τέχνης*» ένα δοκίμιο με τίτλο «*Η αντικειμενικότητα του έργου τέχνης*»⁵⁴, όπου καλεί την αριστερή κριτική να αποδεχθεί τη χειραφέτηση του καλλιτεχνικού έργου από τα βιογραφικά και κοινωνικά του συμφραζόμενα και να προσηλωθεί στο «αντικειμενικό νόημα του έργου». Ο Σκλαβούνος παρεμβαίνει και απαντά στη μελέτη του Λαμπρίδη με το δικό του μελέτημα που δημοσιεύεται στη στήλη των «*Συζητήσεων*», και υποστηρίζει, για να αντικρούσει τον Λαμπρίδη, ότι «*η αισθητική αξία έχει ιδεολογικό χαρακτήρα*». Στον Σκλαβούνο ανταπαντά, υπερασπιζόμενος τον Λαμπρίδη, ο ποιητής Μανόλης Αναγνωστάκης, με το δοκίμιό του «*Η αντικειμενικότητα του έργου τέχνης*».⁵⁵ Η συμμετοχή αυτή του Σκλαβούνου, σ' αυτήν την σημαντική και γόνιμη συζήτηση, ήταν και το συγγραφικό «κύκνειο άσμα» του.

Αν όμως «*Η αντικειμενικότητα ενός έργου τέχνης*» ήταν η τελευταία του δημοσίευση, δεν ήταν και το τελευταίο του έργο. Από μαρτυρία συγγενικού του προσώπου⁵⁶ πληροφορούμαστε ότι τα τελευταία ένα – δυο χρόνια της ζωής του ο Σκλαβούνος έγραφε ένα ακόμη έργο, που αυτό έμελλε να είναι το τελευταίο του. Το έργο του αυτό ήταν μια κριτική στην «*Ηθική*» του Παπανούτσου.⁵⁷ Δυστυχώς όμως τα χειρόγραφα του

53. Βλ. Π. Νούτσος, *ό.π.*, τόμος Γ', σελ. 663.

54. Βλ. Μ. Λαμπρίδης, *Η αντικειμενικότητα του έργου τέχνης*, *Επιθεώρηση Τέχνης*, τόμος Δ', τεύχος 20, Αύγουστος 1956, σελ. 125-131. Το δοκίμιο αυτό αναδημοσιεύτηκε στα : α) Μανόλης Λαμπρίδης, *Η Gran Risunto : Κριτικά Μελετήματα*, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1979, σελ. 9-30 και β) Μανόλης Λαμπρίδης, *Η ποίηση και το ηθικό πρόβλημα*, *Εναλλακτικές Εκδόσεις*, Αθήνα 1993, σελ. 35-50.

55. Μ. Αναγνωστάκης, *Η αντικειμενικότητα του έργου τέχνης*, «*Επιθεώρηση Τέχνης*», τόμος Δ', τεύχος 23-24, Δεκέμβριος 1956, σελ. 455-458 και «*Αντιδογματικά*», εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1985, σελ. 23-37.

56. Συνέντευξη του ανιψιού του Μιχάλη Γκιόκα, 13-11-2003.

57. Μπορούμε να πιθανολογήσουμε μία προσωπική γνωριμία του Σκλαβούνου με τον Παπανούτσο. Και οι δυο στις αρχές της δεκαετίας του '20 βρίσκονται εγκαταστημένοι

ανολοκλήρωτου τελευταίου αυτού έργου του, μάλλον, έχουν χαθεί.⁵⁸

Το τέλος

Ο Λάμπρος Σκλαβούνος πέθανε το 1958 σε ηλικία 59 ετών. Κατά τη γνώμη του οικογενειακού του περιβάλλοντος,⁵⁹ όλη αυτή η κατάσταση, των διώξεων και της απομόνωσης στην οποία είχε περιέλθει, είχε σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία του, την οποία έφθειρε ανεπανόρθωτα. Αρρώστησε σοβαρά κι ύστερα από σύντομη νοσηλεία πέθανε από κίρρωση του ήπατος. Κηδεύτηκε στο Γ΄ Νεκροταφείο και αρκετά χρόνια αργότερα, με απόφαση της γυναίκας του, τα οστά του μεταφέρθηκαν στο Νεκροταφείο Αμπελακίων Σαλαμίνας όπου και τοποθετήθηκαν στον οικογενειακό τάφο των Σκλαβούνων.⁶⁰

«Απέριττος και γυμνός»

*«Ο Λάμπρος ήταν κομμουνιστής αλλά όχι στο Κόμμα, ιδεολόγος. Ήταν περισσότερο ο κομμουνιστής – ανθρωπιστής».*⁶¹

*«Ήταν ανένταχτος αριστερός, με την έννοια ότι τον ενδιέφερε περισσότερο η φιλοσοφική και κοινωνική πλευρά του συστήματος κι όχι η ενεργός του συμμετοχή στα πολιτικά δρώμενα. Το ΚΚΕ, παρότι δεν ανήκε σ' αυτό, τον αποκήρυξε σαν αριστερό, ως αιρετικό, τον έλεγαν τροτσκιστή. Ήταν ανεπιθύμητο πρόσωπο και για την Δεξιά και για την σταλινική Αριστερά».*⁶²

«Ήταν τολμηρός άνθρωπος και είχε διαβάσει πολύ. Γι' αυτό είχε μια σεμνότητα, δεν ήταν φαναρόνος. Ωραίος άνθρωπος, ωραίος μαχητής. Τετράγωνο μυαλό με φαντασία παράλληλα. Ήταν ανένταχτος, δημιουργούσε ομάδες και δίδασκε τον μαρξισμό. Είχε ένα είδος σχολής με τους φίλους και τους γνωστούς. Ήταν ένας θεωρητικός που είχε το δικό του κύκλο και δίδασκε. Ήταν μαχητής του λόγου κι όχι του τουφεκιού. Δυστυχώς, παρότι

στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Ο Σκλαβούνος δίδασκε ως ασυρματιστής κι ο Παπανούτσος ως καθηγητής στο Αβερύφειο Γυμνάσιο. Και οι δύο σχετίζονται με τον πνευματικό κύκλο της Αλεξάνδρειας και γνωρίζουν προσωπικά τον Καδάφη. Βλ. ανωτέρω την ενότητα Αιγυπτιακή περίοδος και Νίκος Μπουγάς, Ευάγγελος Παπανούτσος, λήμμα στην εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα.

58. Βλ. ό.π., σημ. 56.

59. Βλ. ό.π., σημ. 47.

60. Συνέντευξη της ανιψιάς του Πολυτίμης Σκλαβούνου, 30-11-2002.

61. Βλ. ό.π., σημ. 47.

62. Βλ. ό.π., σημ. 56.

ήταν από τους παλιούς κομμουνιστές, παραγνωρίστηκε και παραμερίστηκε από τους καινούριους «που τα ξέρουνε όλα» γιατί τον φοβόντουσαν». ⁶³

Προτιμήσαμε, μ' αυτόν τον τρόπο, με τα λόγια των δικών του ανθρώπων, να ολοκληρώσουμε αυτήν την προσέγγισή μας στην προσωπικότητα του Λάμπρου Σκλαβούνου.

Ο Λάμπρος Σκλαβούνος έζησε μια ζωή γεμάτη αλλά και αθόρυβη, χωρίς φανφάρες και μικρότητες. Ταξίδεψε, δούλεψε και προσπάθησε να γνωρίσει τη ζωή στο βάθος της. Πάλεψε με το σώμα και με το πνεύμα. Ονειρεύτηκε μια καλύτερη, κομμουνιστική κοινωνία και αγωνίστηκε γι' αυτήν. Συναναστράφηκε με σπουδαίους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του κι άφησε συγγραφικό έργο πρωτότυπο και διορατικό. Πληγώθηκε και διώχθηκε και από τον αριστερό δογματισμό αλλά, κυρίως, μετά τον Εμφύλιο, ως «αγνός ιδεολόγος», από τον «εξέλλισμό» των νικητών. ⁶⁴ Πέθανε στην αγκαλιά της αγαπημένης του γυναίκας και έφυγε, χωρίς να έχει τίποτα, «απέριττος και γυμνός». Ακριβώς έτσι όπως τον σκιαγράφησε απόλυτα ο φίλος του ποιητής Μήτσος Λυγίζος σ' ένα του ποίημα, αφιερωμένο στη μνήμη του:

Σ' ΕΝΑΝ ΑΠ' ΤΟΥΣ ΛΙΓΟΥΣ

Στο Λάμπρο

Κάθε πρωί σε τουφέκιζαν
κι εσύ ξαναζούσες.
Ανίκανοι να βρουν την καρδιά σου
μάτωναν την ελευθερία σου.
Ένα κυνηγημένο λευκό περιστέρι
ήτανε τ' όνομά σου,
φίλε ακριβέ
με το φτωχό βαλάντιο
και το πλούσιο χέρι.
Έγραψες ένα πρωινό
τ' όνομά σου στην άμμο
κι έφυγες όπως ήρθες
απέριττος και γυμνός. ⁶⁵

63. Βλ. ό.π., σμ. 41.

64. Βλ. Π. Νούτσος, ό.π., τόμος Δ', σελ. 106.

65. Μήτσος Λυγίζος, «Δίοδος», Αθήνα 1965.